

Izvorni naučni rad
UDK 82-31]:371.3:373.5

Ахмед А. БИХОРАЦ (Нови Пазар)

Универзитет у Новом Пазару

ahmed.bihorac@uninp.edu.rs

РОМАН У НАСТАВНИМ ПРОГРАМИМА ЗА СРЕДЊУ ШКОЛУ

У раду смо се аналитички бавили садржајима и видовима романа у наставним програмима за средњу школу желећи да прикажемо добијене резултате и анализирамо развој и заступљеност романа од тридесетих година XX века до 2010. године, када су усвојени и ушли у школску праксу, и по којима се и данас ради. Вертикални след видова и наставних садржаја романескне прозе у актуелним гимназијским програмима изложићемо компаративном анализом по разредима, наводећи програм по програм. Пошли смо од хипотезе да најпре треба извршити идентификацију перманентног осавремењавања и напредовања на основама релевантних наука (1), али и да будемо спремни да ћемо наићи на осцилације, у време промена друштвено-политичких или сталешких интереса у програмирању књижевности, тачније романа у средњој школи (2); да ћемо на основу садржаја и видова посредно моћи да изведемо закључке о квалитету наставе који је програм иницирао и умногоме одредио(3).

Кључне речи: *роман, наставни програми, књижевност, средња школа*

УВОД

Наставни програми имају у педагошкој литератури различите дефиниције што зависи од става аутора. За једне ауторе то је систем садржаја подељених на предмете према наставном плану намењен образовању у одговарајућој школи. Други га сматрају школским документом који прописује наставне садржаје по предметима из наставног плана. „Наставни програм је низ одлука. Према њемачком дидактичару Клафкију, одлучује се прво о томе шта се и зашто учи, а послије како и

чиме. Значење подвучених одредница је јасно: шта исказује које садржаје, зашто наглашава да се у програмирању мора одлучити које намјере, и којим их методама и медијима треба остварити“ (Качапор–Вилотијевић ет ал., 2002: 319).

Ако погледамо данашње актуелне наставне програме уочићемо да су у њих уграђени велики писци и њихова дела на којима се у наставној пракси остварују бројни истраживачки и уметнички задаци. По мишљењу педагога сам процес образовања се остварује кроз сусрет ученика са наставним садржајима. Ти образовни садржаји се бирају за одређени узраст деце и за одређену духовно-историјску ситуацију. Избор је условљен социјалним пореклом ђака, њиховим психофизичким могућностима, нивоом знања. Са друге стране сама историјска стварност битно утиче на садржаје (што ћемо доказати у раду), јер се деца у школи припремају да овладају реалним начином живота. Избор наставних јединица (програм) не може бити трајан.

Најзначајнија питања за наставу српског језика и књижевности су наставни план и програм. Они представљају таква друштвена документа у којима се одређују наставне теме које су у складу са циљевима наставе српског језика и књижевности. Приметили смо да се наставни програми повремено мењају и то захтева доста стручности и флексибилности. „Зато су често, као што је био случај са нашом земљом деведесетих година XX века, због промена у друштвено-политичком систему и распаду тадашње Југославије, вршене измене програма. Од 1945. године до 2013. било је двадесет измена наставних програма“ (Бихорац и Џемић, 2017: 1169). Држава прописује наставни план и програм и „они су директивни инструмент за наставу, онај од кога све почиње и на коме се све заснива“ (Димитријевић, 1972: 240). Међусобно су повезани и допуњавају се.

1. ПРОУЧАВАЊЕ СРЕДЊОШКОЛСКИХ НАСТАВНИХ ПРОГРАМА

Проучавајући средњошколске програме наставе књижевности закључили смо да су сви утемељени на књижевно историјској методологији, и да је у њима перманентно доминантан хронолошки критеријум упознавања и проучавања романескне прозе; методолошко-методичке измене до којих је у програмима долазило призивале су наставне приступе књижевности који су меандрирали од екс катедра предавачких до интерпретацијских превласти над теоријским сазнањима из науке о књижевности. На основу програмских иницијација говорићемо

о врсти и квалитету наставе романа у средњој школи¹, претпостављајући њихов склад, али не занемарујући ни њихову неусклађеност понекад, при чему, врло често, наставна пракса није била ажурна у праћењу програмских иновација. Брже су програми пратили развој науке о књижевности него што је наставна пракса програмске тезе разрађивала у складу са развојем методике наставе романа у средњој школи. Зато ћемо аналитички размотрити тезу по разредима, ради бољег увида садржаја и видова романескне прозе у гимназији.

1.1. Први гимназијски програм за први разред

У првом савременијем наставном програму од кога полазимо, у првом гимназијском програму српскохрватског језика из 1930. године, у првом разреду нема разрађенијих садржаја и видова романескне књижевности, осим што у домаћој лектури стоји напомена: одломци из Дантеа, Ариоста, Таса; познатији роман (на пример Скот, *Ајванхо*).²

Након Другог светског рата назив предмета је промењен у Српски језик и књижевност, а у првом разреду гимназије као део *Прегледа књижевних врста* књижевнотеоријски је требало обрадити тезе о приповеци и роману, апострофирајући њихову тематско-идејну суштину, а у тези о хуманизму и ренесанси неодређено се нотира Сервантес, да би осамнаестовековну књижевност ваљало упознати кроз дела Рељковића и Доситеја. Тек се јасније у *Лектури* прецизније наводе романи предвиђени за читање: *Под слободним сунцем*, *Ајванхо* и *Злато*, при чему се приликом избора комбинују хронолошки, књижевноисторијски и педагошко-друштвени критеријуми (*Просветни гласник*, 1952: 37).

Појам лектира (fr. *lecture*) се употребљава у различитим значењима, рецимо код Вујаклије означава: „читање: књиге или градиво које треба прочитати уопште или за неко време, нпр. у једној школској години, школско штиво“ (Вујаклија, 1961: 510). Педагошки лексикон, поред основног Вујаклијиног објашњења појма лектире, додаје да се она одређује на основу плана и програма, постављених циљева и задатака, врсте и специфичности образовне установе, узраста и интересовања ученика (*Педагошки лексикон*, 1996: 262).

¹ Аутор је био професор у новопазарској гимназији.

² Извор за проучавање су *Наставни планови и програми за средње школе*, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1930. стр. 230. Назив предмета је српскохрватски језик. Програм је исти за све три врсте гимназије: реалну, класичну и реалку чије је трајање осам година па је тадашњи пети данашњи први разред.

Након три године се *Лектира* мења и у њој се поред *Злата* – Цека Лондона налазе и један српски (Сремац *Поп Тира и поп Спира*) и један хрватски романописац (Шеноа *Сељачка буна*) из XIX века. Поред њих ту су још и: Стерија, Љубиша, Ненадовић, Воранц, такође писци из XIX века који припадају епохи романтизма и реализма, док се у редовној настави књижевности у овом разреду уобичајено ради књижевност ранијих епоха па нам остаје нејасан критеријум одабира лектире (*Просветни гласник*, 1955: 96-97). У овом програму видимо да је враћен предратни назив предмета Српскохрватски језик и књижевност.

1.2. Одлике послератних наставних програма

После пет година нови програм усвојен од Савета за просвету НРС „са закључком да се организује свестрано проверавање његове примене у пракси и да се коригује како то буду захтевала проучена искуства“ (*Просветни гласник*, 1961: 105). Нема лектире, ни романа, а књижевност се програмира књижевнотеоријски по родовима, без конкретних књижевних дела.

Кориговани програм усвојен након пар година пледира ка савременој настави и призива стваралачку наставу књижевности која захтева активног ђака и активног наставника. Програм стреми ка ефикаснијој настави науштрб смањења обима градива и од наставе је очекивао да „код ученика развије марксистички поглед на свет, доприноси формирању њиховог моралног лика, васпитава их у духу југословенског социјалистичког патриотизма“ (*Просветни гласник*, 1963: 357). У првом разреду гимназије нема романа, осим што се у редовној настави обрадом одломка из *Дон Кихота* илуструју теоријске тезе о хуманизму и ренесанси у књижевности.

У Наставном програму заједничких основа средњег усмереног образовања, након деценију и по, садржаји и видови насловних романа ће се променити. Иако циљеви наставе декларативно остају непромењени, можда револуционарно појачани тезом да је „књижевност извор одбрамбене моћи СФРЈ“ (*Просветни гласник*, 1963: 105), програм прецизно каже да у оквиру обраде *Епске поезије* треба прочитати и анализирати *Далеко је сунце* и Ћопићеву ратну прозу, а у *Лектири* се налази светска баштина *Илијада* и *Евгеније Оњегин*.

Лектира је остала непромењена и у програму из 1981/82. године. Али како говоримо о времену без гимназије, која је као елитна „буржоаска школа“ скрајнута, а ово је време тзв. средњег усмереног образовања у Југославији, наставу романа и књижевности уопште пратимо у програму

просветне струке у коме је требало у првом разреду радити: народну, стару, средњовековну књижевност, хуманизам, ренесансу, барок, класицизам, просветитељство и романтизам на само 84 часа. Лектире, наравно, нема, а од романа су предвиђени за обраду одломци из *Сељачке буне*.

Иста је ситуација и са наставним програмом културолошко-језичке струке. Можемо закључити да је овакав начин размишљања вукао вербализму и ретроградној настави. Као дан је јасно да је ово део, тачније, пример неуспелог партијско-државног пројекта о реформи средњег образовања. Потпуно је нејасно зашто је струка у време видног научног развоја у последњој деценији XX века дозволила овакав анахронизам. Након потпуног колапса овог неуспелог пројекта, гимназије се враћају у систем и већ у новом програму из 1990. године у делу редовне наставе има више књижевних дела. Од романа ту је одломак из *Дон Кихота* и само један роман за целовиту обраду: *Рани јади* – Данила Киша, смештен у оквиру поглавља приступа књижевном делу.

1.3. Актуелни гимназијски програми

Актуелни гимназијски програми за оба типа гимназије задржали су у истој функцији оба романескна штива, иако су у експерименталним програму из 2003. године третирани као део предвиђен за обраду у склопу лектире. Програми у средњој школи захтевају цела дела која се, због свога обима, неизоставно морају читати код куће. Зато средња школа не користи појам домаћа лектира, јер би се под тим појмом сматрало све што се чита код куће, а што је претежни део градива из књижевности (Илић, 1998: 464). Након извршеног непосредног увида у наставну праксу учили смо да је мали број квалитетних и креативних интерпретација романа. „Не може се ни наслутити колико креативности бива угашено у учионицама у којима се инсистирало само на учењу“ (Нил, 1990: 43).

У новијим програмима осим *Дон Кихота*, константе свих програма, одабраног по књижевноисторијском критеријуму, у новијим програмима нема ни *Ајванха*, ни *Злата*, ни Горког, ни *Евгенија Оњегина* из светске, али ни *Сељачке буне*, *Попа Ђуре* и *попа Спира* из југословенске књижевности. Финжгара је заменио Киш; *Рани јади* су по књижевнотеоријском принципу *Увода у проучавање књижевних дела*, али се за романе југословенске књижевности XIX и XX века не може рећи да су у програме ушли по релевантним научним критеријумима, нити се прецизира њихова функција у упознавању књижевности старијих епоха.

1.4. Наставни програми за други разред

Други разред гимназије, у коме се најчешће и традиционално ради књижевност XIX века, има више романа, али се у програмима мењају и романи и романописци, а као што је познато да: „Наставни програми књижевности истичу важност романа и предвиђају највише времена за његову рецепцију“ (Панџић, 2001: 7), то нас је посебно интересовало. И у овом разреду ћемо третирати тезу у дијахронијском дискурсу; приказујући и анализирајући наставу романа у програмима другог разреда од 30-их година XX века.

Средњошколски програм од пре девет деценија нема романа у редовној настави, али у *Домаћој лектури*, поред одломака из Дантеа, Ариоста, Таса, сугерише се читање и обрада историјско-авантуристичког, тада популарног Скотовог романа *Ајванхо*. Али у програму за више разреде гимназије након Другог светског рата имаће више романа. Тако се од школске 1952/53. године у другом разреду у редовној настави проучавају Стеријин *Роман без романа* и Шеноина *Сељачка буна*, а у Лектури су: Шилеров *Виљам Тел*, Балзаков *Чича Горио*, Матавуљев *Ускок* и Гогољев *Тарас Буљба*.

Комисија је стручно, одговорно и са мером обавила посао израде наставног програма и избором и бројем романа. Стичемо утисак да су аутори желели да мотивишу ученике да стичу нова знања читајући. „Не заборавимо да само један веома мали проценат људи чита, а и тај део само једним оком и са пола срца“, каже савремени мађарски писац Тибор Дери (1969: 12). Овај наставни програм одликује складна и чврста концепција наставе, а антологијско-романескно штиво доприноси, и то значајно, њеном квалитету и нивоу. Примећујемо да су састављачи врсни познаваоци методолошко-методичких основа наставе књижевности и романа. Тако су пракси дали добар оријентир, али и солидну литерарну подлогу за упознавање врхунских књижевних остварења. Примена ваљане методичке интерпретације романа поставља пред наставника сложен задатак да пронађе начине „како да у интерпретацији обједини њен доживљајни и естетички ниво, односно да интерпретативни токови обухвате слојевиту уметничку предметност и стваралачке поступке, а да при том не запоставе ни читаочеве емоционалне везе са уметничким светом романа“ (Андрић, 2004: 239). Вредан наставник је њиховим доживљајним читањем и квалитетном анализом (емотивни и интелектуални дискурс) своје ученике уводио са успехом у свет уметности, али и науке јер је све предвиђене програмске књижевнотеоријске и књижевноисторијске тезе – на овим програмираним примерима могао уверљивије и лакше да

презентује и обради без вербализма, сараднички са ђацима; без дугих наставничких монолошких деоница. То је доказ како треба формирати комисије за израду наставних програма за српски језик и књижевност. „Комисију за сачињавање програма наше струке треба да чине: професори универзитета (језичари-књижевници), практичари, методичари, комисије не би требало да ад хоц раде нити да буду анонимне“ (Бихорац, 2023: 11).

1.5. Наставни програми из друге половине XX века

Већ 1995/96. године програмирање садржаја и видова романа у другом разреду је слабије у новом наставном програму. Неконзистентност, евидентна у претходном програму као предност, затим смањење броја садржаја и видова указују на комисију која је стручно слабија од претходне, што указује и на неодговоран однос према стручном задатку. „Ово је само један од више могућих примера којима бисмо могли утврдити да се програми раде кампањски, по задатку, за кратко време... да то раде комисије које често и не виде коначну верзију коју сачињава задужени чиновник Министарства“ (Бихорац, 2023: 8).

У редовној настави овог програма, у оквиру монографске обраде аутора, задржани су само фрагменти из *Сељачке буне* а *Лектира* је измењена и састављена по потпуно нејасним критеријумима. Шилеров *Виљем Тел* је у њој заједно са Ћопићевим *Проломом* и Ћосићевим *Сунцем*. Осим борбене, потпуно различите тематике, ове романе ништа не повезује. Припадају различитим књижевним епохама и правцима. Интересантно је да је број романа смањен, али је повећан број страница за читање у поређењу са претходним програмом. Надамо се да су састављачи програма били упознати са тиме да су ученицима овог узраста занимљивији романи *Тарас Буљба* и *Ускок* него роман-река *Пролом*, који је као штиво из НОБ-а интересантнији старијим читаоцима који су били учесници или савременици времена о коме Ћопић пише. Познато је да је роман био тражен, али је то било кратко. Врло брзо је прешао у историју. Аутори лектире су тематско-идејни, тачније друштвено-политички, подредили књижевно-научном критеријуму.

Програм из 1960. године је познат по томе да није имао лектуру а од романа је остала само *Сељачка buna*, уз обраду аутора у сасвим неодређеној форми. Заправо, *Објашњењима* датим уз програм се за сваки разред нуде препоруке за лектуру, тако се у другом разреду, поново по нејасним критеријумима, највероватније из истих разлога као и у претходним програмима, као препорука нуди обрада романа: *Безимени* – И. Дончевића, *Село иза седам јасенова* – С. Јаневског (романи са

ратном и социјалистичком тематиком) и *Капетанова кћи* – А. Пушкина (романтизам).

Поново имамо мешавину жанрова и стилске припадности. *Капетанова кћи* је класика романтизма. *Село* је типични роман југословенског модернизма. Његова тематика је послератна и актуелна, прати формирање и растурање сеоских радних задруга. Са мозаично чврстим сижеом, лирски емотивно казаном фабулом. Литерарно авангардни роман у своме времену *Безимени* чини много слабију литерарну прозу, која је због ратне тематике а и по националном кључу добила своје место у програму. Констатујемо да ако је НОБ био неопходан као тематика, онда је много бољи допринос гимназијској лектури био лаки, хумором прожет, узорним стилем и народним језиком испричан роман *Свадба* – М. Лалића. У програму се налазе у *Лектури* три романа, а ниједан на српском језику

Чувено компартијско питање *Песниче, дужност знаш?* – слуша и памти наша комисија и 1960. године?! После три године је поново промењен програм, заправо је иновирани претходни. Сада у преамбули програм заговара растерећење наставе нудећи њене савременије облике, налажући изричито у задацима да настава „развија марксистички поглед на свет“, и да поред упознавања „развоја књижевности народне Југославије“ основа буде на „идејно-тематској анализи изабраних књижевних дела“ (*Просветни гласник*, 1963: 375).

Овај програм има више романа који су дати за читање и анализу у целини у два вида: као средство при монографској обради аутора кроз редовну наставу и као романи из домаће лектире. То овај програм чини иновативним и у њему се први пут у историји наших програма романескна проза истиче у први план у редовној настави, што се то и графички приказало навођењем имена писаца у загради. У редовној настави се за обраду у целини налазе: *Вечити младожења*, *Бакоња фра Брне*, у одломцима су: *У регистратури*, *Последњи Стипанчићи*, а *Јадници*, В. Игоа су и у редовној настави и уз *реализам*, али су и у лектури. Лектуру чине још: *Борис Гудунов* или *Евгеније Оњегин*, *Дикенсов Пикник клуб*, *Дивота прашине* – В. Келеба, *Горски цар* – С. Ранковића и *За ким звоно звони* – Е. Хемингвеја. Приметно је да романи припадају различитим стилским жанровима, и сви су осим Келеба и Хемингвеја из XIX века.

Након извршене реформе средњег образовања у Југославији су 1977. године донесени нови програми Заједничких основа у свим предметима па и у матерњем језику и књижевности. Наставља се тенденција веће заступљености романа и у овом програму за други разред средње школе. Он предвиђа за обраду на часу десетак антологијских

романа југословенске и светске књижевности XIX и XX века. Тематским подручјем Роман у реалистичкој књижевности југословенских народа у склопу редовне наставе нашли су се: *Вечити младожења*, *Горски цар*, *Бакоња фра Брне* и *У регистратури*; док су се у подручју Роман у књижевности модерне нашли: *Нечиста крв* и *На Кланцу*, док Лектиру чине два светска класика: *Ана Карењина* и *Буденброкови* и три савремене југословенске прозе: *На Дрини ћуприја*, *Битка код Бистрице Лесне* и *Давичова Песма*.

У другој половини XX века стабилизује се и проширује романескна књижевност у другом разреду гимназије. Први пут су овде више простора добили романи савремене књижевности и модерне. Класични реалистички романи српске и хрватске књижевности пребачени су из трећег у други разред, док се у Лектири чврсто држе Толстој, Ман, Андрић, и Крлежа; што је преамбициозно и несагласно релевантним критеријумима одабира, први пут су *Лектира* адолесцената, а Давичо је, као бољи и актуелнији, заменио Калеба; *Песма* је бољи и модернији роман од *Пролома*, али је ту и као дежурна тематика НОБ-а.

1.6. Наставни програми за други разред заједничких основа

Наведени романи, са књижевно-естетског аспекта, чинећи част националним књижевностима, ушли су у гимназијске програме, али не у други разред, што није грех комисије. Морамо констатовати да је давање свих ових романа за обраду у целини крајње неодговорно и нестручно. За овакав стручни пропуст не постоји оправдање. Партија/власт је захтевала да се у свим друштвеним наукама, почевши од другог завршног разреда Заједничких основа, дође до наших дана и комисија је то морала да испоштује. Наравно, да се нико комисији није мешао у ужестручна и методолошко-методичка питања приликом креирања наставног програма.

Након три-четири године донет је кориговани програм Заједничких основа усмереног образовања: по коме се смањује број романа у овом разреду, а неки се свде на први део (*У регистратури*). Из програма изостају Игњатовићева и Ранковићева романескна проза, уноси се Сремац, а остају Матавуљ, Станковић и Цанкар. Из *Лектире* изостају Андрић и Крлежа, а Давичова *Песма* „трајала је само једно лето“, јер је нема више ни у једном програму касније.

После пет година и овај програм је промењен. Гимназије и даље нема, па смо разматрали њој најсличнију Културолошко-језичку струку. У њеном другом разреду, у делу редовне наставе, као обавезно штиво

налазимо: *Вечитог младожењу, У регистратури* (први део), *Бакоњу фра Брне, Зону Замфирову, Горског цара* из југословенске и *Чича Горија* и *Ану Карењину* из опште књижевности. Романи *Злочин и казна, Жерминал, На Кланцу, Нечиста крв, Сеобе I, Људи говоре*, дати су у *Избору*, новом програмском потпоглављу. Сличан програм има и у просветној струци у којој налазимо Ранковићеву *Сеоску учитељицу* и Дикенсовог *Оливера Твиста*, романе изабране по критеријуму стручности, узрасности и са мером.

По неписаном правилу, опет је после четири године донет нови наставни програм. Гимназије су почетком деведесетих година прошлог века враћене у школски систем и у њиховом новом програму имамо романескна штива из најмање три књижевне епохе и неколико стилских школа.

Садржајима редовне наставе додати су романи романтизма: *Евгеније Оњегин* (у целини) и *Сељачка буна* (одломци), те реалистички романи: *Чича Горио, Вечити младожења, Бакоња фра Брне, Вукадин* и први део Ковачићеве *У регистратури*, а у *Лектури* су: *Ана Карењина* или *Рат и мир*, и тада контроверзни Михајловићев роман *Кад су цветале тикве*, који је као романескно штиво и тематско-стилски хит био актуелан у последњој деценији прошлог века. Због оштре критике тадашње власти, која га је прочитала као увредљиву алузију и недозвољену критику самоуправног партијског устројства државе није могао раније да уђе у наставни програм. Овај роман, чија је драматизација била скинута са репертоара Народног позоришта по партијском налогу, могао је да буде разграбљен из књижара и читан, али није смео да има своје место у наставном програму, школским библиотекама и лектури. Да не будемо погрешно схваћени, не тврдимо да је реч о врхунском књижевном делу; реч је о роману који је деценијама врло читан, превођен, студијски и монографски обрађиван...

1.7. Данашњи гимназијски програми за други разред

У данашњим гимназијским програмима у другом разреду од планираних 140 часова настави Књижевности припада 91 час, који се деле на: *Просветитељство, Романтизам, Реализам, Лектуру и Књижевнотеоријске појмове*. Романи се налазе и у редовној настави (реализам) и у *Лектури*, а такође је планиран као књижевни појам и врста за обраду у теоријском одељку. Овај програм има невелик број романа, јер је неколико романописаца заступљено приповеткама или драмама (Гогољ, Нушић, Андрић), а у *Реализму* су у целини *Чича Горио*,

Вечити младожења, Зона Замфирова; у Лектури су: Ана Карењина или Рат и мир и Кад су цветале тикве; Бакоња је сведен на Избор, а Миланковићева хибридна проза Кроз васиону и векове је додата домаћој лектури.

Да закључимо: након свих ових разматрања о интерпретативно-аналитичком систему као доминантном виду наставе, с обзиром на број и уметничку вредност романа у програмима, констатујемо да су садржаји и видови романескне књижевности у њему оптимални.

1.8. Наставни програми за трећи разред

Очекујемо да у трећем разреду има више садржаја и видова романескне прозе, јер се у њему најчешће срећемо са књижевним стваралаштвом нових епоха и праваца. Први анализирани програм из 1930. године није потврдио нашу почетну тезу, јер се у њему поименично не наводе романи, ни фрагментарно ни у целини, једино се у оквиру *Књижевности XVIII века* наводе: Милутиновић, Видаковић, Вујић... а у *Романтизму*: Атанацковић, Стерија и Шеноа.

Две деценије након овог програма, према програму објављеном 1952. године, у трећем разреду гимназије ради се *Реализам* за који је програмом планирано више романа кроз неколико јасно дефинисаних видова обраде: за анализу на часу, информативно и за домаћу лектуру.

Наставом књижевности у овом разреду обухваћен је Реализам у књижевности наших народа и за монографску обраду су предвиђени: Светозар Марковић, М. Глишић, Ј. Игњатовић, Ј. Лазаревић, С. Матавуљ, С. Сремац, В. Илић, А. Ковачић, С. С. Крањчевић, А. Ашкерц, Р. Домановић, Б. Станковић, Б. Нушић, а уз сваког писца су за анализу издвојена дела, па и романескна проза. Овом списку треба додати још десетак писаца романа из лектире. Настава је планирана да се одвија кроз уводну тезу о Реализму који треба тумачити у кључу *I интернационале, Париске комуне и развитка радничког покрета. Реалистичку књижевност и њен критички став према друштвеној стварности* требало је упознавати преко Бјелинског и Чернишевског, као теоретичара критичког реализма и њиховог утицаја на нашу књижевност, уз апострофирање Маркса и Енгелса и њихових револуционарних схватања о карактеру и задацима књижевности (*Просветни гласник*, 1952: 10). Романи су у том духу, па се поред Игњатовића због класне борбе са зеленашима и спахијама призива аналитички приступ *Васи Решпекту* и *Вечитом младожењи* – у целини, а код успешнијег романописца С. Сремца преко одломака треба упознати *Вукадина, Поп Тиру и поп Спиру, Зону Замфирову* и

Нечисту крв. У наведеним романима нема класних сукоба, има сете и носталгије за старим, патријархалним, па не представљају одговарајуће илустрације за тезе о критичком реализму. Зато се обрађују у одломцима: „То је фрагментарна концепција обраде романа која је присутна у различитим методичким школама. Француска метода експликације текста задовољава се одабраним страницама романа. Исто тако школа интерпретације одабира из романа одабране странице, одабране епизоде, на којима открива специфичне значајке романескног текста“ (Росандић, 2005: 454). Са аспекта наставе, претпостављајући њену методичку актуелност – ништа не губимо, а овим навођењем документујемо како је разрађена теза и у ком духу је требало приступити књижевном тумачењу реалистичких романа. „Да би ученици самостално сагледали вредност текста неопходно је да га претходно доживе, остваре процес рецепције дела. Својство овог уметничког текста ставља и ученике у сараднички однос. Делимична одређеност предметног света у уметничком тексту даје задатак ученичкој машти да га дорађује“ (Бихорац, 2023: 60). Добра анализа одломка може много рећи о роману и може мотивисати ђаке да га прочитају. И десетак романа из наведене *Лектире* поштује тај смер. Лектиру чине: *Пауци* – И. Ћипико, *Горски цар* – С. Ранковић, *Покошено поље* – Б. Ћосић, *Далеко је сунце* – Д. Ћосић, *Гвоздена пета* – Ц. Лондон, *На часу историје* – Манојловић, *Пуковник Шабер* – Балзак и *Рат и мир* – Толстој.

1.9. Одлике наставних програма друге половине XX века

Половином XX века у програму трећег разреда гимназије било је више романа који су се у целини обрађивали и било је више писаца - реалиста које је требало *монографски* – *приповедачки* упознати, и све је било *идејно врло црвено* – што није било у хармонији са науком и естетиком.

Нови програм, донет после три године, задржао је исти идејни смер, исту методологију, само су у романескној прози извршене мање измене и смањен је обим. Упознавање европског *Реализма* је планирано преко: Балзака, Дикенса, Гогоља и Толстоја, што је коректно са књижевнотеоријског аспекта, али са методичког је приметна одређена мањкавост јер није *дато упутство ШТА и КАКО* радити. Оно што је најгоре, ако је настава то схватила, а јесте, само као *предавачки задатак у школи*. Кроз монографску обраду Јаше Игњатовића и Борисава Станковића остала су за анализу сва три романа из претходног програма, и из Матавуља и Ковачића је ваљало обрадити одломке из романескне

прозе; у овом програму лектира је смањена, остали су Ћипико и Толстој, убачени Новакови *Последњи Стипанчићи*, и да би био сачуван идејни правац наставе, ваљда као наук колебљивим и неодлучним професорима, у програм је унесена књига Маркса и Енгелса: *О књижевности*. Када су садржаји из књижевности у питању, у редовној настави ништа битно се није променило. И даље је реализам ваљало упознавати преко *естеских схватања Чернишевског, Маркса и Енгелса (Просветни гласник, 1960: 96)*, којима је сада додат и *Лењин*. Констатујемо да је идејни смер остао исти, као и методолошки приступ роману. Уз монографску обраду писаца остала су по два романа Игњатовића и Сремца – у целини и по један Ковачићев и Матавуљев – у одломцима.

У Лектури су се десиле нагле методолошке измене, јер је у овом програму она пребачена у *Објашњења* и у њој су нашли место други писци дела. У програму друштвено- језичког смера ваљало је читати и анализирати савремене романе: *Зло прољеће* – М. Лалића, *Корене* – Д. Ћосића, *Покошено поље* – Б. Ћосића, *Рат и мир* – Л. Толстоја, *Старац и море* – Е. Хемингвеја. Поред њих су *Приповетке* – В. Петровића, као и тезе о неопходности упознавања токова савремене југословенске поезије и Научне прозе о писцима и делима из овог периода (*Просветни гласник, 1960: 110*), при чему се настава упућује на критичку прозу: Ј. Игњатовића, В. Глигорића, Ј. Скерлића, Б. Поповића, Г. Матоша и М. Богдановића.

Закључујемо да је лектира врло инвентивна, тематски, стилски и жанровски врло разноврсна чиме се ученици од знатижељно- доживљајног читања спонтано и активно доводе до нових сазнања о естетичким потенцијалима и особинама савременог романа националне и опште књижевности. Са задовољством закључујемо да *лектира има пожељан интелектуални обол*. Имајући на уму да је реч о друштвено- језичком усмерењу, мислимо да је обим оптималан; за доброг и мотивисаног професора она је инспиративна за организовање креативне наставе романа. Састав лектире је боље програмиран од садржаја редовне наставе; методички боље формулисан, њен избор чини јасан систем, иако, са методолошког аспекта не разумемо зашто је премештена у *Објашњења*.

И кориговани програм донет након три године претрпеће доста измена са становишта наше тезе о садржајима и облицима романа. Програмска настава књижевности за трећи разред гимназије реализује се кроз: *Књижевност народа Југославије, Теорију књижевности и Домаћу лектуру*. Евидентне су садржајне и формалне корекције. Поново је лектира враћена као посебан део, теорија књижевности је издвојена и разрађена да се у њој налази теза Роман – психолошки, социјални.

Критика и њене врсте. Есеј, Приказ, Фељтон... (*Просветни гласник*, 1963: 378). Књижевно подручје чини *Модерна у Европи и код нас*. Њене тематско-идејне и стилско-жанровске карактеристике је ваљало упознати преко монографских приступа: Б. Станковићу, П. Кочићу, Б. Нушићу, В. Назору, И. Цанкару и О. Жупанчићу. Европску модерну је експлицитно ваљало упознати преко: Бодлера, Ибсена, Чехова, преко револуционарних идеја у роману М. Горког (*Мати*) и Џ. Лондона (*Гвоздена пета*), а и даље је незаобилазна *марксистичка мисао у естетици* (*Маркс, Енгелс, Лењин, Лукач*) (*Просветни гласник*, 1963: 377). Редовна настава је задржала од романа само *На Кланцу* и *Нечисту крв*, уз обраду аутора, а у Лектири се налазе четири романа из књижевности XX века, један из српске књижевности (С. Јаковљевић, *Српска трилогија*) и три светска (*Рат и мир*, *Буденброкови* и *Старац и море*). У овом програму је *изостављена тематика НОБ-а* (Ћосић, Лалић), нема ни *Покошеног поља*, српске социјалне слике и омладинских идеја прве половине XX века... Нисмо сигурни да је његова замена Јаковљевићевом романескном прозом о српској голготи у Првом светском рату боље решење. Са становишта узрасног интереса – сигурно није.

У програму за учитељске школе и гимназије донетом у осмој деценији XX века, што се тиче садржаја и видова романескне књижевности, и у редовној настави и у лектири је све остало исто. Промене долазе са увођењем усмереног образовања које карактерише наглашено истицање идејног усмеравања наставе више него измене у садржајима. Као и увек политика је била бржа и отворенија у инсистирању на друштвено-идеолошком образовању чиме ће се обезбедити јединство и јединствено и свесно усвајање научних и идејних ставова о тековинама и перспективама развоја нашег социјалистичког самоуправног друштва (*Просветни гласник*, 1975: 2).

Овај програм карактерише методолошко-методичка новина у настави књижевности где је замењено место писаца и дела. После дугогодишње традиције, сада у складу са научним приступом изучавања књижевности, прекида се са монографском обрадом писаца. Њу је заменила интерпретација дела, што је пожељна новина у приступу роману. Сва књижевна дела, па и романескна проза, дата су у два вида: за читање и интерпретацију и интерпретацију на информативном нивоу, што је такође у складу са методичком теоријом о роману у школи. Програм обилује књижевним садржајима; у њему се налази пуно дела са тематиком из НОБ-а, у коме доминира лирика. Савремена књижевност за читање и интерпретацију предвиђа: *Страница* – А. Камија, *Мајку храброст* и *њену децу* – Брехтову, *На Дрини ћуприју* – И. Андрића, *Корене* – Д. Ћосића, у

одломцима *Оптимисте* – Е. Шинка, а у другом плану су: *Тихи Дон* – М. Шолохов, *Баишта сљезове боје* – Б. Топић, *Руке* – Р. Маринковић, *Зло прољеће* – М. Лалић, *Прољеће Ивана Галеба* – В. Деснице, те романописци који су понуђени као избор: М. Булатовић, М. Ковач, Д. Михајловић, А. Тишма, П. Угринов, Б. Шћепановић (*Просветни гласник*, 1987: 4). Онај програм је садржао више романа, али је обавезни и интерпретативни његов део оптималан. Програм чине десетине дела и писаца у којима доминира лирика. Поред хрватских и словеначких аутора, којих је увек било у гимназијском програму књижевности, сада се у њему по први пут налазе и: Мак Диздар, Есад Мекули, Едвард Коцбек, Павел Бохут, Ђура Папархаји, Михаљ Авраневску... што је уследило после познатог Дорјанског конгреса југословенских књижевника, на коме је била главна идеја да у програмима и у читанкама ваља применити национални кључ, као у политици. Многи млади и политички подобни – били су агресивни у том захтеву. Но и овај програм није био дугог века.

Нови програм је за неколико година ступио на снагу. Од педесетак писаца у овом програму једна петина је романа и романописаца. Овом програму недостају методичко-методолошке дидаскалије што у том сегменту чини корак назад у односу на претходни. Писци и дела су само поређани, без речи упутства шта и како радити. Редовном наставом су обухваћени *Нечиста крв*, *Људи говоре*, први део *Сеоба*, а Лектиру чине *Процес*, *Старац и море*, *На Дрини ћуприја* и *Тихи Дон*. Временом је посустајала енергија о усмереном образовању, гимназија се враћа и нема више онолике навале (управо је пресечена) младих књижевника (по националном кључу) у програм и читанке. Почиње распад СФРЈ који је затекао неспремне раднике Министарства просвете, јер промена друштвено-политичких околности подразумева промену програма. Комунистичка партија се распада, а на власти су збуњени комунисти; изостају уобичајене инструкције, а време тражи брзе програмске промене и састављачи пишу текст наставе књижевности са примесама анахронизма и непотребним пропустима.

„Свака промена наставног програма, изазвана развојем науке и технике или изазвана променом друштвеног уређења, чини да се актуелизује избор и распоред романа на појединим васпитно-образовним нивоима. Методичке теорије избора, положаја и распореда романа у васпитно-образовном систему се ослањају на књижевнокритичка и књижевноисторијска мерила“ (Бихорац, 2023: 62).

Такав друштвени и педагошки миље ће поентирати демократским променама у Србији и донеће нове школске програме по којима се и данас ради.

Сада програмске садржаје наставе књижевности у трећем разреду друштвено – језичког смера чине: *Модерна, Међуратна и ратна књижевност, Лектира и Књижевнотеоријски појмови*. Овај програм чини четрдесетак дела и писаца од којих је једна петина приповедача/романсијера. Пошто у Модерној и Међуратној књижевности превагу имају песници, лирске песме чине суштину наставе. Поред њих у програму се налазе и приповедачи: Б. Станковић, П. Кочић, И. Самоковлија, И. Секулић, В. Петровић. Заступљени су са по једном причом, а од романописаца који припадају овим књижевним правцима, ту су: Б. Станковић – *Нечиста крв*, М. Црњански – *Сеобе*, Р. Петровић – са прозом *Људи говоре* у редовној настави. Лектира обухвата избор из лирике европске и српске модерне и четири романа савремене књижевности. Три су врхови опште књижевности: *Процес, Старац и море и Тихи Дон* и један наш естетичко-литерарни врх роман овењчан Нобеловом наградом – *На Дрини ћуприја* Иве Андрића.

За овај разред је програм књижевности, као и за остале, више поштовао књижевно-естетске критеријуме него што је применио методичке системе и видове заступљености/ обраде изабраних књижевних текстова/дела. Пошто је књижевном подручју одређено 110 часова и пошто у програму доминирају лирске песме, којима за интерпретацију треба посветити час или два, и овај програм је, мислимо, по обиму оптималан. Један од романа је дат у скраћеној верзији (*Сеобе*), па се препоручује за интерпретацију само његов први део. Један други из Лектире неодређено је постављен. Реч је о роману *Тихи Дон* уз који стоји реч „избор“, што збуњује јер се не зна на кога се то односи: на издаваче који ће при штампању лектире дати избор из романа, што је иначе подложно критици и са становишта еминентних књижевних критичара – неприхватљиво, или је реч о избору који треба да изврши наставник/практичар при планирању обраде лектире.

При томе остаје запитаност да ли ће наставник од ученика захтевати читање избора из романа што је неуобичајено, или ће он, према свом плану рада, на изабраним одломцима, преко делова познате целине, са ученицима тумачити роман и откривати његове литерарне особине, што у настави функционише као поуздан методички модел у приступу романескној прози. Овако мала програмска немарност ствара непотребне дилеме у пракси. Овај пример је још један у низу који потврђују нашу ранију претпоставку да комплетна стручна комисија не ради (а можда

и не прочита) на коначној верзији програмског текста. Да је ову верзију прочитао методичар наставе књижевности или бољи средњошколски професор/практичар – пропуст би био на време отклоњен, текст би био прочишћен, како се то иначе чини у интелектуалним пословима ове врсте.

1.10. Карактеристике наставних програма за четврти разред гимназије

Кроз упознавање и усвајање укупних наставних садржаја у овом завршном разреду гимназије, матуранти би, традиционално, требало да добију обол најобразованијих средњошколаца са највише интелектуалних потенцијала. А како је интелектуалац не само образован, хуман, у науку упућен човек, већ и човек који својим образовањем стечена сазнања обогаћује и облагорођује знањима која стиче упознавањем уметности, релевантног чиниоца духовности, уметност лепе речи, која у овом разреду врхуни дубљим и свестранијим сазнањима, несумњиво је значајан фактор у лику традиционалног гимназијалца, нарочито оног са друштвено-језичког смера.

Предмет Књижевности у четвртном разреду гимназије чине: Проучавање књижевног дела и Савремена књижевност, а садржаје чине књижевна дела за обраду и Лектира. Задатак наставе књижевности је дубље упознавање слојевитости књижевно-уметничких дела, да смисао и методологију проучавања књижевности оствари интерпретацијом и експликацијом бројних жанровски разноврсних дела савремених писаца у редовној и класика у лектири.

У редовној настави се налази десетак романа, у лектири су само три. Сви су, како у програму пише, *за обраду*, а ми бисмо на овом нивоу радије, и карактеру програмских садржаја примереније, рекли: за проучавање – у целини. Јер: обрада је за нижи ниво.

Избор је тематско-стилски и антологијски погодан као основа за упућивање ученика у Проучавање књижевног дела. На први поглед број романа је велик, градиво је обимно, али с обзиром на ученичко усмерење, које је из проистекло из предиспозиција и намера за даљим образовањем у истом правцу, с обзиром да Књижевност у овом разреду има скоро 100 часова, мислимо да за мотивисаног наставника и знатижељног и књижевности наклоњеног матуранта – и овде можемо говорити о оптималном програмском решењу. Утолико пре и више што је реч о савременој књижевности и романима који су незаобилазна лектира сваког интелектуалца финијег порива. Романописци из овог

програма су елита наше и светске уметности (Фокнер, Бекет, Ками, Гете; Десница, Андрић, Селимовић, Лалић, Д. Ћосић, А. Тишма, Киш, Павић), а романи које треба ишчитати и проучити (*Бука и бес*, *Чекајући Годоа*, *Пролеће Ивана Галеба*, *Странац*, *Проклета авлија*, *Лелејска гора*, *Време смрти*, *Корени*, *Употреба човека*, *Енциклопедија мртвих*, *Фауст*, *Злочин и казна* или *Браћа Карамазови*, *Хазарски речник*) еталон су савремене романескне књижевности; њихово познавање/читање, мера су интелектуалне упућености у токове савремене књижевне уметности; њихово непознавање/непрочитаност (у већини) знак су интелектуалне инфериорности коју не надокнађује ниједна високошколска диплома.

Састављачи програма подигли су ниво књижевне упућености па су у Програм унели нека ни масовно читана ни посебно популарна дела (*Проклета авлија*, *Лелејска гора*, *Енциклопедија мртвих*, *Употреба човека...*), али дела која су компетентни књижевни зналци оценили највишим оценама по уметничким иновацијама, по естетичким компонентама, поетолошким особинама и оригиналним приносима романескној прози. Тај високи уметнички ниво подразумева већи напор при проучавању и мислимо да се на њега основано рачуна и с обзиром на циљеве наставе, на врсту школе и субјекте проучавања и рецепције дела: матуранте друштвено-језичког смера и професоре књижевности у гимназији.

Лепа особина овог програма је што држи континуитет у програмирању романа, не само хронолошки, књижевно-историјски, стилско-поетолошки, већ и што поштује, колико је могуће, и педагошке принципе наставе. Водило се, заправо рачуна о принципу систематичности и поступности, о принципу научности, условности... а да је било мало више труда и сарадње са методичарима видљивија би била и функционалност индивидуализације без које нема успешне анализе комплекснијег романа. С разлогом су наши врхунски романописци (Андрић, Ћосић) у овим програмима заступљени са по два романа, при чему је Нобеловац у трећем са *На Дрини ћуприја*, а у четвртом са *Проклетом авлијом*, оба обавезна штива, а Ћосић је са *Коренима* и *Временом смрти*, једини са два романа у овом завршном разреду.

Мислимо да је и то решење добро, јер колико год *На Дрини ћуприја* била комплексан (идејно-тематски, жанровски) и у настави нимало лак херменеутички задатак, ипак је он лакши за анализу и податнији од суптилне психолошко-социолошке и филозофске *Авлије*, која подразумева наставника-зналца и ентузијасту који зна и хоће да ученику приближи и омили ово врхунско књижевно штиво. Састављачи програма су студиозно поступили при одабиру јер су Андрићеве приповетке и

одломци из романа, којих има у читанкама основне школе, као и *Мост на Жети* и друге приповетке из лектире за трећи разред гимназије, омогућили читање и тумачење *Дрине* гимназијалцима – осамнаестогодишњацима (III разред), а прочитана и протумачена *Дрина*, виза је за улазак у просторе, време и идеје – *Авлије*.

Андрић се једини јавља са приповеткама и романима у три гимназијска разреда.

2. РЕПРЕЗЕНТАТИВНИ НАСТАВНИ ПРОГРАМ

Принцип репрезентативности је за поштовање. Уз Тосића су понуђена два романа. Оба велика. Прво читање програма, (а плашимо се да највећи број професора остаје само на томе јер директори наставне планове и програме држе у фиокама као свете књиге) изазива недоумицу: Зашто два романа једног писца? Али кад се ишчитају, истина штур, објашњења и сазнања да наставник по сопственој процени школског и разредног амбијента може извршити избор, да није дужан да сва у програму дела проучи интензивним аналитичко-синтетичким поступком, да од ова два, дакле, може један радити интерпретативно а други експликативно, или да може само један роман задати за усмерено читање и истраживачко тумачење – онда је и ово решење сасвим прихватљиво. Јер *Корени* могу бити инспиративни за упознавање токове наше/југословенске прозе прве половине XX века, а *Време смрти*, које се јавља неколико деценија касније и које је читљивије, биће поуздана и адекватна основа за нове токове те исте прозе у другој половини XX века.

Мешин *Дервиш* чврсто се и заслужено деценијама држи у овом разреду, јер он, иако тематски загонетан и средњошколцима неинтересантан, својом мудрошћу има шта да поручи, својим језиком и стилем изненади до вољног поновног читања; споро и тешко читање награди се бројним естетичким ужицима, који делују као откроење; чита се нерадо, али Мешине мисли се памте и постају реплике интелектуалне младежи. Највише оне која је имала инспиративну наставу романа.

Једини роман из овог програма који оживљава раније преовлађујућу тематику НОБ-а је Лалићева *Лелејска гора*. На први поглед, опет, запитаност: Да није анахроно? На страни смо Комисије и мислимо да није. Јер, прво *Лелејска гора* књижевно-естетски далеко одскаче од бројних романа са том тематиком, па и од романа самог Лалића. Друго, у *Лелејској гори* НОБ је само фон романа тока свести; то није распричани *Пролом*, то нису скоро наручене прозе о НОБ-у Селишкара, Бевка,

Назора, Диклића, Дончевића, Јаневског и неких талентованих писаца који су створили и знатно вредније уметничка дела; *Лелејска гора* није ни из романа вишег реда са том тематиком као што су Ћосићево *Далеко је сунце* или Лалићева *Свадба*, то је нарочито његова друга и боља верзија, роман највишег реда у југословенској књижевности друге половине XX века.

Лелејска гора је, као и *Дервиш*, као и *Авлија*, роман препун савремених естетичких чинилаца, које матуранти у оквиру *Проучавања књижевног дела*, што је основни циљ и задатак у овом разреду, треба да открију, постану свесни њихове творачке функције у литерарном штиву и тако искораче у упознавању уметности, оплемењујућег чиниоца човекове духовности. Мислимо, стога, да је ово био незаобилазан роман и у упознавању и у проучавању *Савремене књижевности*.

Ако програм читамо у том кључу, онда га разумемо и можемо методолошким решењима и избором романа у њему бити задовољни. Ако свему, опет, додамо да Програм наставу упућује и на значајног и оригиналног романописца *Савремене српске књижевности* – Б. Пекића, што могу урадити професори који имају боље услове, на романсијере и поуздане књижевно-критичке проучаваоце (И. Секулић, Б. Михајловић Михиз, П. Џацић, М. Павловић, Н. Милошевић, С. Лукић...), чије студије, засноване на књижевно-научним методама, могу много помоћи у школском проучавању савремене романескне књижевности, онда, без сумње, можемо констатовати да је програм књижевности романа у четвртном разреду гимназије данас врло солидан и савремен и да је било стрпљивијег, студиознијег и мултидисциплинарног приступа – могао је бити и знатно бољи. Реч је о нијансама које много значе.

ОСНОВНЕ И ЗАВРШНЕ КОНСТАТАЦИЈЕ

Казали смо да програми чине обавезну основу наставе па и наставе романа, па су, самим тим, значајно педагошко, књижевно-научно и методичко питање. И ми смо му, схватајући га у том кључу, сериозно приступили.

Истражујући програмске садржаје и видове романескне прозе утврдили смо да се њиховим програмирањем поштују основе књижевне и педагошке науке, али да разноликост програмирања говори о непостојању континуитета па и заобилажењу бројних методолошко-методичких начела. Након критичког анализирања рада стручних комисија за израду наставних програма мишљења смо да би ове сталне комисије, никако анонимне, требале да буду брана, нестручним, државним или еснафским притисцима.

Да је тако рађено бројних, наведених пропуста не би било. И поред свега, у анализи врхуни наша констатација о сталном осавременјавану и развоју програма наставе романа у програмском праћењу научних и литерарних романескних токова, морамо истаћи да најновији програми чине видан искорак, иако и они нису савршени. Нотирали смо и њихове недостатке. У питању су, као што смо истакли, нијансе које много значе. Надамо се да ће овај наш рад подстаћи ауторе да креирају савременије, на научним токовима засноване програме наставе романа.

ИЗВОРИ

- (1930) *Наставни планови и програми за средње школе*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
- (1952) *Наставни планови и програми за више разреде и гимназије*. Београд: Просветни гласник, год. II, број 8.
- (1955) *Наставни планови и програми за више разреде и гимназије*. Београд: Просветни гласник, год V, број 5.
- (1961) *Просветни гласник, год. X, број 6, 7, 8*. Београд.
- (1963) *Просветни гласник, год. XV, број 12*. Београд,
- (1977) *Просветни гласник, год. XXIII, број 1, 2, 3*. Београд.
- (1987) *Просветни гласник број 24*. Београд.
- (1987) *Просветни гласник број 14*. Београд.
- (2010) *Наставни план и програм за гимназије; Српски језик и књижевност*. Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.
- (1960) *Просветни гласник, год. X, број 6*. Београд.
- (1963) *Просветни гласник, год. XV, број 12*. Београд.
- (1981/82) *Просветни гласник, XXXI, 1*. Београд,
- (1987) *Просветни гласник, бр. 24*. Београд.
- (2012) *Наставни план и програм за гимназије*. Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.
- (1952) *Наставни планови и програми за више разреде гимназије*. Београд: Просветни гласник, год. II, бр. 8.
- (1955) *Наставни план и програм за више разреде гимназије*. Београд: Просветни гласник, год. V, бр. 5.
- (1960) *Просветни гласник, год. X, број 8*. Београд.
- (1963) *Просветни гласник, год. XV, бр. 12*. Београд.
- (1969) *Просветни гласник, год. XIX, број 6*. Београд.
- (1971) *Просветни гласник, год. XXI, број 10-11*. Београд.
- (1975) *Просветни гласник, год. XXV, број 1*. Београд.

- (1987) *Програм образовно–васпитног рада, културолошко–језичка струка, Српскохрватски језик и књижевност*. Београд: Просветни гласник, год. XIV.
- (1991) *Програм образовања и васпитања за гимназије*. Београд: Просветни гласник, год. XI, број 3.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, М. (2002). *Методички прилази књижевноуметничком делу - књига друга*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бихорац, А. (2023). *Књижевнотеоријске и методичке основе проучавања романа у школи*. Нови Пазар: Универзитет у Новом Пазару.
- Бихорац, А. (2023). „Недостатак методичких упутстава за интерпретацију романа“. *Баштина*, вол.33, бр. 60, стр. 1-14.
- Бихорац, А. (2013). „Програмска обележја наставе романа“. *Универзитетска мисао-часопис за науку, културу и умјетност*. Вол. 12/Но. 1, стр. 131-144.
- Бихорац, А. & Џемић, К. (2013). „Меша Селимовић у наставним програмима на простору экс Југославије“. *International journal scientific papers vol. 16. 3*, стр. 1167-1172.
- Вујаклија, М. (1961). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.
- Дери, Т. (1969). „О писцу у савременом друштву“, интервју ластва *Цајт*. Београд: НИН.
- Димитријевић, Р. (1972). *Проблеми наставе књижевности и матерњег језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства Србије.
- Илић, П. (1998). *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*. Нови Сад: Змај.
- Качапор, С. ет. ал. (2002). *Педагогија Темељна знања из опће педагогије, дидактике, школске педагогије и андрагогије*. Зеница: Дом штампе.
- Нил, А. С. (1990). *Слободна деца Самерхила*. Београд: БИГЗ.
- Панџић, В. (2001). *Хрватски роман у школи*. Загреб: Методика наставе, Профил.
- Поткоњак, Н. & Пјановић, П. (1996). *Педагошки лексикон*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Росандић, Д. (2005). *Методика књижевног одгоја, Роман у настави, Преглед најпознатијих методичких теорија романа*. Загреб: Школска књига.

Ahmed A. BIHORAC

THE NOVEL IN THE SECONDARY SCHOOL

In this paper, we have analytically addressed the contents and types of novels in high school, aiming to present the obtained results and analyze the development and representation of novels from the 1930s to 2010 when they were adopted and introduced into school practice, shaping the present educational landscape. We will showcase the vertical sequence of forms and teaching content of novelistic prose in current high school curricula through a comparative analysis by class, listing curriculum by curriculum. We started with the hypothesis that, above all, we need to identify continuous modernization and progress based on relevant sciences (1), while also being prepared to encounter oscillations during times of changes in socio-political or class interests in the programming of literature, specifically novels in high school (2); through the content and aspects, we will indirectly draw conclusions about the quality of education that the curriculum has initiated and largely determined (3).

Key words: *novel, curriculum, literature, high school*